

Vári György
Örökhétfői történetek

Kapecz Zsuzsa: Csudajó, gyönyörű az élet

(Magyar Könyvklub, 2000)

Múltunk mind össze van torlódva
(József Attila)

Egy önéletrajz célja általában egy élet megértése. Hiszen életünket csak történeteinkből érthetjük meg. Mindenkinek vannak történetei, amelyekkel megkísérli értelmezni az életét, ha nem lennének, létezésünk folytonossága, időbelisége értelmét vesztené, személyiségünk széthullana. Ezek a történetek soha nem adóttak, mindig az emlékezet alakítja, teremtí őket. Történeteket találunk ki, mondunk és írunk életünkről, hogy tudjuk, kik vagyunk, ez pedig alapvető igény. Vannak, akik úgy gondolják, hogy önazonosság-tudatunk pusztán ezeknek a történeteknek az összessége, ún. narratív identitás. Csecsemőkorunkra még nem emlékezhetünk, szüleink rólunk szóló történetei mégis beépülnek önértelmezésünkbe, önmagunk történetének részévé válnak. Gyakran nem is tudjuk megkülönböztetni „valódi” emlékeinket ezektől a történetektől, mint ahogy az is gyakran előfordul, hogy olvasmányélményeink válnak elválaszthatatlanná személyiségünktől. Történetmondás és önmegértés tehát elválaszthatatlanok. Mindebből az önéletrajz műfajára nézve az következik, hogy személyiségünk nem előzi meg a róla írt történeteket, hogy azokat mint adóttat rögzíthessük a papíron, hanem éppen a mesélés, az írás hozza létre az „én”-t. Szükségünk van a történeteinkre. Főleg, ha egy magyar zsidó család gyermekei vagyunk, ilyen bizonytalan státusú, bizony-

talan sorsú teremtmények, mint Schön Zsófi, Kapecz Zsuzsa regényének hősnője.

A könyv egy fiktív önéletrajz, lapjain Zsófi meséli el az életét. „Amikor anyám szülni indult, Budapestet ellepték a tankok” – kezdődik a regény. A kezdő mondat két dologra is felhívja a figyelmünket. A regény hőse és a történelem egyszerre halad, sorsának fordulópontjai egybeesnek a történelem fordulópontjaival. Így a történelem értelmes elbeszéléssé lesz, mint ahogy az egyéni élet is sorssá nemesül. A dolgok nem véletlenszerűek vagy esetlegesek, az elbeszélés eseményei jelentésteljessé válnak. Így van ez a klasszikus történelmi regényekben.

„A történetnek, mintha célja lenne, s nemcsak megessne tompán, ostobán” – mondhatnánk Orbán Ottóval. A történelem és az egyén életének szinkronja itt azonban éppen nem tökéletes, éppen megfordítva mennek a dolgok, Schön Zsófi első órái az 56-os forradalom utolsó órái is egyben. A történelmi regény hagyománya megidéztek ugyan, de meg is kérdőjelezzük. Zsófi utal arra is, hogy „a családi krónika” másképp meséli az eseményeket, mint ahogy azok valójában megestek, ő december 5-én született, s akkorra már – ellentétben azzal, amit a családi legendárium tart, ami szerint az oroszok ekkor érkeztek – gyakorlatilag minden eldőlt. Ez csak a Mikulás előestéje, ami ugye, nem történelmi

sorsforduló. Újabb ironikus kifordítása a történelem és hőse szinkronjának, jelzése annak, hogy sorsértelmező történeteink nem felelnek meg a valóságnak, legyenek bár személyesek vagy történelmiekek, hiszen a történelem is csak közösségteremtő mese. Azonban az, hogy ez a koincidencia – bár épp a fordított előjellel – jelentésteli, vitán felül áll. Az elbeszélő édesanyjának a kórházba menet „az motoszkált a fejében, hogy van egy ókori mondás: Aki harcok közepette jön a világra, az ne várjon békés folytatást.” Zsófi persze mindezt a család meséiből tudja csak, mégis ezzel indul a története, csak így válik nyilvánvalóvá, hogy az ő élete még autentikus, együtt mozog a történelemmel. Ez jogosítja fel őt a krónikás szerepre. Megírni egy kor, egy nemzedék történetét. Utolsóként lejegyezni mindent egy történetek nélküli kornak. Megképződik a szövegben egy értékmentő, konzerváló igényű elbeszélő alakja, amely erősen idézi Márait, az *Egy polgár vallomásai* elbeszélőjét, aki szintén egy elcsúszó korszak krónikása: utolsó értő szemtanú. Márai könyvének első része a szomszéd erdőbeli tűzvésszel, a fák pusztulásával és a világháború kitörésével ér véget. Egyszerre mozdul természet, politika és magánélet, ez szimbolizálja a gyerekkor végét is. Márainál is megvan a pusztulásban külső és belső világ egysége. Schön Zsófi írásmódja is ezt a teljességigényt hordozza, többnyire kijelentő modalitású mondatai szabatosak, pontosak, szépek, szaggatottságnak nyoma sincs bennük. Teljességre törekszik, mindent számba akar venni. Visszaperel egy világot, egy igaz történetet a „hazugságoktól”. E történetek szereplői körül ugyanis más, hazug történetek keringenek, melyeket rájuk szeretnének kényszeríteni. A bolsevizmus negyven éve hazug nagy elbeszélésének apróbb-nagyobb hazugságtörténetei. „Látszatra másról beszélek...” – írja az elbeszélő. Látszatra másról, pedig nem. Itt minden arról szólt, a hazugságokról. Ezek a történetek nem attól igazak vagy hazugok, hogy valóban így történtek-e vagy sem (tudjuk, hogy ez a kérdés értelmetlen is volna, történeteink teremtik a valóságot), hanem, hogy egy más értelemben hitelesek, „valódiak-e”. Egyszerűen arra szolgálnak, hogy megőrizték a szereplők individualitását, személyiségét. Ezek a történetek többszörösen reflektáltak nem akarnak megfelelni a „tényeknek”, több változatban ismerjük meg őket, bővülnek, változnak folyamatosan, többször is ismétlődnek hangszílyeltoldásokkal. „Ismerem a történetet, több

változatban is” – feleli Ádám, az elbeszélő bátyja, egy Doors-számot hallgatva, amikor Zsófi elmondja neki a sorsfordító hírt. De miről is? Mik ezek a történetek? Négy kamasz nehezen követhető barátságainak, szerelmeinek történetei, Zsófié, Ádámé, Solymár Tamásé és Pandáé, akinek Ámos Zsuzsi az igazi neve. Zsófi egy darabig Tamással jár, Ádám Pandával, majd Tamás otthagyja Zsófit, és elragadja Ádámtól Ámos Zsuzsit. Tamás alakjára árulások gyanúja vetül, lehet, hogy ő adta fel a rendőröknek Ádámot egy március 15-ei tüntetésen, de ő volt az is, aki Zsófit először megcsókolta. Ádám meghal – bár a halál okára csak utalásokat találunk, alighanem öngyilkos lesz –, Tamás és Panda is szétválik, később mindketten emigrálnak, de a halott Ádám miatt mégis örökre közük lesz egymáshoz. Történetek gabalyodnak egymásba (gyakran van úgy, hogy egy történet félbeszakad, egy másik történet-fragmentum következik, és az eredeti csak oldalakkal később folytatódik), más történeteket hívnak elő az elbeszélő emlékezetében, értelmezik egymást, s már el sem gondolható, hogy bárkinek volna saját története: a történetek szétszálazhatatlanul közösek, egy egész nemzedékéi. Ez ugyanis egy tipikus nemzedéki regény, amely a tematikus motívumokat illetően határozottan emlékeztet egy nemzedéki kultuszkönyvre, Szerb Antal *Utas és holdvilágára*. A testvérpár jelenléte, a halott fiú, aki nem engedi meg, hogy felnőjenek, aki visszavonhatatlanul összeláncolja őket – Szerb Antal-remniscencia. „Solymár Tamás visszajött, de nem maradt itt. Majdnem mindegy. Szerintem soha nem találja meg azt a helyet a világban, ahol megszádulhat Ádámtól. Akárcsak én.” Minden igazán lényeges dolog beszélgetések, elbeszélések hatására történik a regényben. Egy, a gyerekkorról és az iskoláról folytatott beszélgetés után csókolja meg Tamás először Zsófit. Fagyalozás közben, cukrászdákban jut Zsófi tudomására jórészt az, amit megír, mikor később Solymár Tamással és másokkal beszélget. „Fagyaltól fagyaltig bezárult a kör.”

Az egymásba érő, egymást magyarázó történetek maguk is csak válságtünetek. Amikor az ember ír, történeteket gyárt, egy elveszett egység, az integer személyiség visszaszerzéséért teszi, azért mert önazonossága kérdésessé vált. Ez a tudatosodás korszakától van így, azelőtt semmi sem zavarta az önazonosságot, az „én-séget”. „Egy reggel máskeppen ébredtem, mint addig. Hatéves múltam. Felébredtem, néztem a fényeket a kályhacsövön, és

azon gondolkoztam, kell-e még nőm az új ágyhoz. És észrevettem, hogy már nem. Már odaér a lábamhoz. Nagyszerű. És akkor eszembe jutott a labda, a szép labda. Hatalmas, piros, pöttyös gömb volt, előző évben vették nekem, de ősszel. Alig lehetett vele játszani az udvaron, mert leesett a hó. Mennyire vártam, hogy tavasz legyen! Gyakran álmodtam a labdával. És aztán ott álltam a fűben, és a mama kihozta a labdát... és fájdalmas csalódás ért. A labda összement. Egyrészt a vágyaim nagyobbak festették, másrészt sokat nőtem a télen. Nem is játszottam utána a labdával, nem kellett... Ez jutott eszembe az ágyban. Figyelmeztető jelek jöttek, kár előre örülni az ágnak... vagyis nem olyan fontos ez az ágy-ügy. Rácsos ágy vagy ráctalan, hát Istenem, az ember alszik valamin... Különösen éreztem magam. Addig nem hoztam összefüggésbe különböző tapasztalatokat... egyáltalán nem hoztam összefüggésbe semmit... a tárgyakat, a szagokat, érzéseket, az embereket úgy vizsgáltam, ahogy vannak, elkülönítetten, önmagukért beszélően. Tehát akkor van egy labdaélmény, egy ágyélmény, és vagyok én, gondoltam most... Abban a pillanatban a kályhacsövön izzani kezdett a napfény, és éreztem, hogy valami történt velem-bennem... egy angyal érintett meg az ujjával... Kíméletlen érintés volt; gyorsan és kegyetlenül, mint minden gyereket egy idő után, kilöktek az Édenből: az öntudatlan gyerekkorból. Elkezdődött az összefüggések felismerésének korszaka." Mind ez ideig minden problémátlanul önazonos, a tárgyak, szagok, emberek és érzések „önmagukért beszélnek”, ezután lesz szükség arra, hogy összefüggéseket teremtsünk közöttük, különbözőképpen interpretáljuk őket, az eddig önmagukban megálló eseményeket történetté rendezzük. A történetmondás tipikus felnőtt tevékenység. Ekkor kezdődnek meg a módszeres támadások személyiségünk ellen.

A bugyi a méltóság és megaláztatás problematikájának válik könyvbéli toposzává. Az óvodában Zsófi nem hajlandó az egyenbugyit hordani, és kicseréli a wc-ben a sajátjára. Egy másik szöveghegyen az óvónők azzal büntetik a csoporttól elkoborolt kislányokat, hogy levettetik velük a szoknyájukat és a bugyjijukat, harmadszorra pedig egy rendőrségi kihallgatáson kerül elő a bugyi toposza: „Kinyitottak egy dossziét és elkezdték... mindent tudtak rólam, Ádámról és apánkról is. Úgy olvasták nekem az életem eseményeit, mint a Jóisten a Sors

könyvét... dühített nagyon, és megalázó volt. Mintha még azt is tudták volna, milyen színű bugyit vettem fel ma reggel.” Itt a bugyi-motívum összekapcsolódik a történetek felolvasásával. A hazug ellentörténeteket gyártó rezsim kifigyeli és elveszi Zsófiék történeteit, megfosztja őket individualitásuktól. Ezért tudja csak a rendszerváltás után megírni Zsófi visszaszerzett elbeszéléseit. A bugyi színe a különbség, a különbözőség, az egyéniség forrása. A női elbeszélő érzeki, nőies hangjának, női önazonosságának kérdése, a színek és szagok kérdése lesz. Zsófi többször is elmondja, hogy rendkívüli mértékben izgatták a színek és a szagok. Emlékek és sorsfordulók mind tárgyakhoz, színekhez, szagokhoz, képekhez és érzésekhez kötődnek Zsófinál, érzékies, női próza az övé, a feminista kritikai megközelítések számára aranybánya lehet.

A könyvbéli elbeszélések rendre megisméltódnak, gyakoriak a déjà vuk, nemcsak a politikában („megint lőnek, mert ez egy ilyen ország” – tartja a Zsófi dédmamájától származó családi szállóige), hanem a család személyes történeteiben is, például Zsófi egyik fiát szintén Ádámnak hívják, és azt a dalocskát énekli gyakran, amit Zsófi bátyjától tanult. „Nincs múlt idő, a múlt nem múlik el” – idézhetnénk Rakovszky Zsuzsát, a kiváló és írásainak érzeki jellegében Kapeczcel (Zsófiival?) némileg rokon költőnőt. A könyv egy helyütt nyíltan utal egy nemzedéki kultuszfilmre is, a *Megáll az időre*. A Kádár-kor füllesztő mozdulatlanságát érzékeljük a regényben is, a „konszolidáció” című állandó és hazug elbeszélést, ami átjárta a legvidámabb barakkot, és amit Petri György szamizdat verseskötetének címében *Örökhétfő*nek nevezett el. Zsófi is megpróbál kilépni az álló időből, mint a maga módján Ádám, vagy mint Panda, Solymár Tamás és a többiek. „Főleg Párizsban volt jó, ott úgy tűnt, létezik egy másik időszámítás is. Aztán hazajöttem, végigmentem a Vármegye utcán, a Kossuth Lajos utcán, elsétáltam a Deák tér felé. Nem vagyok honvágyas típus, nem éreztem boldogságot, nem éreztem megkönnyebbülést. Egyszerűen csak rájöttem, hogy minden fontos dolog itt történt velem, ezen a kutyaszaros pár méteren. És, hogy nincs megoldás, mert, aki elmegy, az is vesztes, aki itt marad, az is vesztes.” A Zsófikáék utcája végén álló „oszlopos ház” lakói közül is „sokan megvalósították az »Elj az időn kívül, amennyire lehet« életelvet”. Zsófi önéletírásában három falóra is szerepet kap, az

anyai és apai nagyszülőké és Rétié, Solymár Tamás zsidó nevelőapjáié, aki csak ezt tudta megmenteni a holokausztból, mert mindene és mindenkije oda- veszett. Ezt az órát többé nem volt szabad felhúzni. Örökhétfő. Megáll az idő. Az álló idő széttranszcírozta és ebben az állapotában konzerválta is az ellenbeszédet, az ellenelbeszéléseket. Hiszen ez a nemzedék nem lehetett volna nemzedékké, nem tehetett volna szert saját ellentörténetre „a hazugságok” nélkül.

Minden nemzedéki történet a gyors avulást kockáztatja, azt, hogy például e sorok írója, akinek Zsófi akár az édesanyja is lehetne, feltegye a kérdést: Mi közöm van nekem mindehhez, ahogy az autóstopos fiatalok, akik Zsófi férjének kocsjában utaznak, fel is teszik. A regény ezt a veszélyt – úgy hiszem – nagyjából elkerüli.

Talán egyvalami zavaró, a kissé apokaliptikus színezetű kor- és kultúrkritikai elemek gyakori visszatérése. A rendszerváltással megszűnt az a monologikus természetű beszéd, amely életre hívta Zsófi nemzedékének antimitológiáját, megindult, újraindult az idő, és Zsófiék története és ezek által önértése is problémássá vált. A mindent helyére tevő, átfogó történetek hiányoznak ebből a korból, az egységes személyiség képe éppen emiatt megbomlott stb. Az elbeszélő ezt pusztulásként, romlásként éli meg, s ez irányú gyakori fejtegetései kissé kiszámíthatóvá teszik a különben szép könyvet. Az is igaz persze, hogy saját történeteinek nemcsak „valódiságára”, egy feltételezett valós világgal való megfeleltethetőségére, hanem ama másik értelemben vett hitelességére is rákérdez a történet. Tamás alakjában a leginkább. Ő van leginkább rá- utalva bizonyos történetekre, ezek azonban hazug, öngazoló történetek. Ilyen például az, amit Ádám több verzióban is ismer, arról, hogyan szeretkezett Tamás először Pandával, Ámos Zsuzsival. Nem tudjuk meg, vajon valójában megtörtént-e ez vagy sem, s ha igen, úgy-e, ahogy a történet(ek) tartja(ják). A befejezést, miszerint a kocsi vezetője, amelyben Tamásék egymáséi lesznek, kis híján nekiment egy Fordnak, és az autóból Panda papája szállt ki, Zsófinak a történet elmeséléséről szóló történetében a társaság egy tagja is „túlságosan kimódoltnak” minősíti. Ez a história később alighanem nagymértékben belejátszik Ádám öngyilkosságába. Történeteink generálják cselekvéseinket, melyek, mint Ádám halála, maguk is meghatározó

történetté válnak, és így tovább. Ugyanakkor éppen Tamás lesz az, akinek ön- és világmagyarázata összeomlik, akinek újra kell írnia saját elbeszélését. Róla ugyanis, akiről úgy tudtuk, hogy a társaság egyetlen nem zsidó tagja, felnőttkorában, jóval a nemzedéktörténet vége után kiderül, hogy mégiscsak az. Ez nemcsak azért fontos, mert Zsófinak és Ádámnak, akik Tamásnál jóval előbb ugyan, de mégiscsak elég későn, iskoláskorukban szereztek tudomást származásukról, ez elég komoly önazonosság-problémát jelentett, nem is csak azért, mert Tamás „öntudatos katolikus”, de azért is, mert önmegértésének sarkpontja egyfajta enyhe antiszemitizmus. Rétit nem kedveli, mert úgy érzi, miatta hanyagolja el az anyja, s Zsófiéknak is sűrűn megjegyzi, hogy „nekem nincs bajom a zsidókkal, de... nekem nincs semmi bajom veletek, de...”, valamint azt, hogy nem is érti, miért vonzódik ezekhez az óhitűekhez. Tamás történetének elvesztése bizonyos értelemben átírja az egész elbeszélést, hiszen Zsófiék történetei, tudjuk, egymásra vannak utalva, nem képzelhetők el egymás nélkül. Összefüggenek. „Minden ugyanarról szól.” Ez a fordulat figyelmeztet, hogy történeteink egészen soha nem ismerhetők meg, hogy egyikben sem tudunk problémátlanul otthon lenni, ön-tudatunk végtelemül esendő. Végző soron mindannyian zsidók vagyunk. Persze erről a verzióról sem tudjuk meg, igaz-e. Csak egy történet a sok közül. A történetek és történetverziók olyan mennyiségben követik egymást, és olyan vastagon íródnak egymásra, hogy lehetetlen belőlük „egy igazi” történetet rekonstruálnunk.

Mégis, a könyv lehetővé teszi számunkra, hogy reflektálatlanul beleéljük magunkat, s ez nem biztos, hogy olyan nagy baj. Jó, ha néha olvasás közben Flaubert nyomán konstatálhatjuk: Schön Zsófia én vagyok.

„Végtére is csak tizenkilenc éves vagyok, gondoltam, még annyi minden lehet...” – áll a regény végén. Végezetül hadd kívánjam én is Kapecz Zsuzsának és Schön Zsófinak, hogy találják meg a helyüket és a történeteiket a „Diana sósberszesz cukorka, zizi, lyukas kétfillérés, átszállójegy, kalauz, szemfelszedő, töltőtolljavító, szódás és szódásüveg, ószeres, közsörűs” világa után az „aluljárók, bevásárlóközpontok, butikok, shopok, bankok” világában is, hadd kívánjak további jó történeteket nekik. Hiszen még olyan fiatalok...